

Presència d'un psicòleg exiliat: Werner Wolff a Barcelona (1933-1936)

Presence of an exiled psychologist: Werner Wolff in Barcelona (1933-1936)

Àngel C. Moreu Calvo

Universitat de Barcelona

A Montserrat Mira, filla del doctor Emili Mira i López, que ha sabut mantenir viva la memòria del seu pare, amic i protector de Werner Wolff a Barcelona

RESUM

Aquest article rememora la figura del psicòleg berlinès Werner Wolff, mort ara fa cinquanta anys. Els diferents apartats de l'escrit s'ocupen de la seva formació i de la seva orientació investigadora dins l'àmbit de la psicologia de la *Gestalt*, la psicoanàlisi i l'etnopsicologia. La seva presència a Barcelona entre 1933 i 1936 ens permet donar compte dels seus treballs a l'Institut Psicotècnic de la Generalitat, l'Institut Pere Mata de Reus i altres institucions dirigides o impulsades pel doctor Emili Mira, així com les seves col·laboracions a la *Revista de Psicologia i Pedagogia*.

PARAULES CLAU: psicopedagogia, història de la psicopedagogia, psicologia alemanya, psicologia de la forma, psicoanàlisi, etnopsicologia, segle xx, Werner Wolff.

ABSTRACT

This article remembers the figure of the psychologist Werner Wolff of Berlin, who died about fifty years ago. The different sections of the article address his training and research orientation in the psychology of the *Gestalt*, psychoanalysis and ethnopsychology. His presence in Barcelona between 1933 and 1936 allows us to document his work in the Psycho-technical Institute of the Government of Catalonia, the Institut Pere Mata of Reus and other

institutions managed or promoted by doctor Emili Mira, as well as his collaborations in the *Journal of Psychology and Pedagogy*.

KEY WORDS: psychopedagogy, history of psychopedagogy, German psychology, psychology of form, psychoanalysis, ethnopsychology, 20th Century, Werner Wolff.

Cinquanta anys han transcorregut des de la mort de Werner Wolff (1904-1957), psicòleg berlinès que, per la seva condició de jueu, va haver de fugir de la persecució nazi, tot desenvolupant la seva peripècia personal, professional i intel·lectual principalment als Estats Units fins a la seva mort.

Però més enllà de l'aniversari, més enllà també del fet que alguns dels seus llibres més clàssics continuen reeditant-se tant en castellà com en anglès,¹ allò que en aquesta ocasió ens ha mogut a recordar la figura d'aquest psicòleg i pedagog ha estat la seva presència a Barcelona durant un període de la seva vida que va de 1933 a 1936. Efectivament, Werner Wolff recalà a la capital catalana per col·laborar amb Emili Mira a l'Institut Psicotècnic de la Generalitat.

L'esclat de la Guerra Civil i la possibilitat de treballar als Estats Units van decidir Wolff a traslladar-se a Nova York, on consolidaria la seva obra des de la Càtedra de Psicologia a l'emblemàtic Bard College. Però la coincidència d'interessos intel·lectuals de Wolff, Mira i altres personatges de l'òrbita d'aquest últim va propiciar que l'estada a Catalunya d'aquest jueu alemany fos fructífera i profitosa, com tindrem ocasió de comprovar als paràgrafs que segueixen.

La psicologia alemanya i els esdeveniments de 1933

Per explicar la davallada que pateix el món de la psicologia alemanya durant la dècada dels anys trenta no cal fer esment de la privilegiada posició que els nous corrents d'aquesta disciplina ocupaven a Alemanya des de W. Wundt, considerat com a fundador de la psicologia científica contemporània. La seva influència havia convertit la ciutat de Leipzig en un lloc de visita obligada per a estudiants i estudiosos de la nova psicologia experimental,² i algunes de les més importants uni-

1. Per exemple: W. WOLFF, *Introducción a la psicología*, 25a reimpr., Mèxic, FCE, 2005. Altres obres traduïdes al castellà de l'original anglès: *Introducción a la psicopatología*, 11a reimpr., Mèxic, FCE, 2005; *Los filósofos entre bambalinas*, Mèxic, FCE, 1972; *Abstracción y naturaleza*, Mèxic, FCE, 1953; *La personalidad del niño en edad preescolar: El niño en busca de su yo*, Buenos Aires, Eudeba, 1962.

2. Per Leipzig passaren, en vida de Wundt, els espanyols Cossío, De los Ríos Urruti, L. M. Hoyos, Luzziaga i J. Ontañón, entre molts d'altres; els nord-americans Stanley Hall i Catell; l'anglès Spearman; el francès Bourdon; els belgues Thiéry i Michotte, etc.

versitats hi havien instaurat laboratoris de psicologia, una iniciativa que a començaments del segle xx s'havia estès pràcticament per tot Europa i Amèrica.³

Però en 1933, la *Machtergreifung* ('presa del poder') comença la consumació de tot un seguit de processos, que fins aleshores podien intuir-se, però que quan es van institucionalitzar van constituir un cop pràcticament definitiu per al brillant desenvolupament de l'especialitat de psicologia, amb efectes perniciosos per a molts àmbits de la cultura i la societat alemanyes, i en especial per a l'educació. Efectivament, durant els primers temps del Tercer Reich es va posar en funcionament un programa de reformes al qual hom feia referència genèricament amb el mot «sincronització» (*Gleichschaltung*). Un dels efectes més visibles de la *Gleichschaltung* seria la unificació de totes les associacions d'adolescents i joves en una única organització anomenada la Joventut Hitleriana (*Hitlerjugend*).⁴

Com diem, la sincronització va tenir efectes nocius en l'educació en tots els àmbits. Es van dur a terme depuracions de professors, acomiadaments i jubilacions, principalment de jueus i d'intel·lectuals crítics amb el nou règim; i es van tancar revistes i institucions de prestigi amb investigacions rellevants en curs de l'àmbit de la pedagogia i la psicologia, entre d'altres.

Dèiem més amunt que durant el període anterior a la *Machtergreifung*, la societat i la cultura alemanyes patien ja estrebades inquietants per a la població jueva, que la política de la República de Weimar no sabia o no podia controlar. Un referent revelador el constitueix l'evolució de la Societat de Psicologia Experimental (*Gesellschaft für Experimentelle Psychologie*), una institució cosmopolita fundada en 1904 i un dels bastions de la psicologia científica en l'àmbit internacional. L'any 1929,

3. Henry parla de trenta laboratoris, setze a Amèrica, quatre a Alemanya, etc. (V. HENRY, «Les laboratoires de Psychologie expérimentale en Allemagne», *Revue Philosophique de la France et l'Étranger*, núm. 36 (1893), p. 609-622), però la veritat és que se'n comptabilitzaven molts més de trenta. Efectivament, Bechterev havia fundat, ja en 1885, laboratoris de psicologia a Kazan i Sant Petersburg (A. R. LURIA, *Mirando hacia atrás*, Madrid, Norma, 1979, p. 19). D'altra banda, amb l'inici de segle, resulta difícil controlar la fundació de laboratoris de manera exhaustiva. La dada interessant és la fundació de laboratoris no només de psicologia experimental sinó també de pedagogia i paidologia. Així, el primer laboratori pedagògic data de 1899, fundat a Chicago pel doctor Christofer. En 1900, apareix a Anvers un laboratori paidològic municipal, dirigit pel filòsof Schuiten. Un altre filòsof, Netchayev, obre l'any 1901 un laboratori pedagògic a Sant Petersburg, i, l'any següent, el doctor Ranschburg, un altre d'anormals a Budapest. En 1905, Binet i Pizzoli inauguren laboratoris a París i Milà, respectivament. I l'any 1906, Claparède organitza a la Universitat de Ginebra, com a departament del laboratori psicològic, un seminari de psicologia pedagògica. Aquesta informació i altres més apareixen a W. A. LAY, *Pedagogia experimental*, 2a ed., Barcelona, Labor, 1931, p. 16. Caldria afegir, per la proximitat, el laboratori del Museo Pedagógico de Madrid, dirigit per Luis Simarro.

4. Á. C. MOREU, «Idealisme naturalista dels adolescents alemanys (1897-1945). Dels *Wandervögel* (Ocells errants) a la *Hitlerjugend* (Joventut hitleriana)», *Educació i Història*, núm. 6 (2003), p. 36-43.

en el curs del XI Congrés reunit a Viena, hom decideix un nou nom per a la societat, que a partir de llavors es dirà Societat Alemanya de Psicologia (*Deutsche Gesellschaft für Psychologie*).

Aquest canvi és ben significatiu de per on anaven les coses. I, encara que s'han perdut totes les actes de la Deutsche Gesellschaft für Psychologie (DGP) des de la seva fundació fins al final de la Segona Guerra Mundial, es conserven les llistes de socis i les actes dels congressos.⁵ Així podem saber que a l'any següent del Congrés de Viena es detecta ja una disminució del nombre de membres que no es detindrà fins a l'esclat de la guerra. De les mateixes fonts es dedueix que, en 1934, de la llista de membres jueus de la DGP falten els noms de psicòlegs rellevants com ara Kurt Goldstein, David Katz, Kurt Koffka, Kurt Lewin, Wilhelm Peters, William Stern, i així fins a setanta. Dos anys més tard, una nova relació evidencia que la sagnia havia continuat amb els jueus alemanys Walter Blumenfeld o Max Wertheimer, i els estrangers Traugott K. Oesterreich o Wolfgang Köhler, fins a un total de vuitanta. Si es compten els absents de l'última llista anterior a l'inici de la Segona Guerra Mundial, el total de separats eleva la xifra a quasi dos-cents membres.

Els efectes traumàtics per a la DGP d'aquesta ferotge *Gleichschaltung* van produir, comprensiblement, no poques tragèdies personals. Heinrich Düker, que es va atrevir a enfrontar-se al nou règim, va ser condemnat a tres anys de presó, va perdre la seva *venia legendi* a la Universitat de Gotinga, per acabar confinat al camp de concentració de Sachsenhausen fins al final de la guerra. Kurt Huber, director durant anys de l'Experimentell Psychologische Praktikum de la Universitat de Múnic, va ser executat en 1943. Otto Lipmann no va poder superar els constants atacs nazis al seu Institut de Psicologia Aplicada de Berlín, i sembla que es va suïcidar l'any 1933 (d'altres parlen d'un infart com a causa de la seva mort). També es van suïcidar els dos Brunsvik (Egon i Fenkel), i Marta Muchow va haver d'abandonar el seu Institut de Psicologia de la Universitat d'Hamburg, i optà igualment pel suïcidi l'any 1933. El matrimoni Bühler va viure durant anys en permanent estat de xoc; i nogensmenys cal denunciar la penosa situació de tots aquells que van haver de fugir cap a diferents països d'Europa i Amèrica. Entre aquests exiliats cal

5. W. TRAXEL, «Zur Geschichte der Deutschen Gesellschaft für Psychologie im so genannten Dritten Reich», *Psychologische Rundschau*, vol. 55 (2004), núm. 1, p. 21-32. Aquesta investigació de Traxel, realitzada a partir del buidatge de les actes dels congressos i de les llistes de socis de la DGP, permet extreure la conclusió que el protagonisme i la rellevància que havia ostentat la psicologia alemanya fins a l'arribada de Hitler al poder l'any 1933 rep un cop del qual mai s'ha recuperat. Hi ha disponible almenys una versió castellana d'aquest article de Traxel realitzada per R. León a *Piràmide* (Revista del Departamento Académico de Psicología de la Universidad Ricardo Palma de Lima), any 6, núm. 6 (2005), p. 57-74.

destacar la plana major de la psicologia alemanya de la *Gestalt*, Wolfgang Köhler, Max Wertheimer, Kurt Lewin i Kurt Koffka.

Altres psicòlegs, psiquiatres i pedagogs exiliats, generalment més joves, van optar per destinacions alternatives, com ara Holanda, Espanya o diferents països sud-americans. Werner Wolff, Sandor Eiminder i Alfred Strauss⁶ van fugir a Barcelona, i es van integrar durant uns quants anys a l'equip d'Emili Mira, que desenvolupava la seva activitat de manera preponderant a l'Institut Psicotècnic de la Generalitat, l'Institut Pere Mata de Reus, la Facultat de Medicina i la Secció de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. Amb l'esclat de la Guerra Civil, Wolff i Strauss viatjaren als Estats Units d'Amèrica, on havien de romandre fins al final dels seus dies.

L'arribada de Werner Wolff a Barcelona

Wolff havia cursat els seus estudis superiors a la Universitat de Berlín, i havia tingut com a professors importants representants de la psicologia de la *Gestalt* i de la psicologia profunda, com ara Max Wertheimer, William Stern i Wolfgang Köhler, que va dirigir la seva tesi doctoral. D'altra banda, cal destacar d'aquesta època de formació universitària la seva col·laboració amb Otto Lipmann a l'Institut de Psicologia de Berlín, i la publicació d'uns primers articles que deixen entreveure ja algunes vies de reflexió i experimentació preferents. Una d'elles és la clínica analítica des d'una perspectiva gestàltica, que requereix una doble atenció tant a l'interior com a l'exterior del subjecte.⁷

L'any 1925, Wolff té vint-i-un anys i el professor Wertheimer li suggereix que orienti el seu treball experimental cap a l'anàlisi de l'expressió de la personalitat, considerant tant l'aspecte exterior dels individus (postura) com els seus moviments (forma de caminar, d'escriure, gesticulacions) i altres formes d'expressió (veu, etc.), tot cercant senyals externes dels trets del caràcter subconscient. Aquesta possibilitat es trobava ja de manera implícita en els treballs de Gall, Darwin i Mosso, i constituïa una de les vies de reflexió i experimentació més

6. Altres membres de l'equip del doctor Emili Mira a Barcelona foren: l'enginyer A. Chleusebairgue, de l'Escola Politècnica de Berlín, l'hongarès adlerià Ferenc Oliver Brachfeld, i els membres catalans, més coneguts, entre els quals citem Joaquim Xirau, Jeroni de Moragas, Adolf Azoy, Ramon Sarró, Josep Soler Dopff i Lluís Trias de Bes, entre molts d'altres.

7. Aquests dos articles il·lustren allò que diem: W. WOLFF, «Die Psychologie in der Psychiatrie. Gestaltliche Faktoren in der Psychiatrie», *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, núm. 118 (1929), p. 733-751; W. WOLFF, «Traum und Organismus; Traumtherapie», *Allgemeine Ärztliche Zeitschrift für Psychotherapie und Psychische Hygiene*, núm. 10 (1929), p. 612-630.

fructíferes en el panorama de la nova psicologia científica, amb referents de la importància de Klages, Stern, Lewin, Aliport, Vernon o Mira, entre molts d'altres.

Wolff va seguir amb una gran dedicació el suggeriment del seu mestre, i es va ocupar amb entusiasme en aquesta línia d'investigació que estarà present durant tota la seva trajectòria intel·lectual, tant a Berlín, com a Barcelona i Nova York, on va publicar, l'any 1943, uns primers resultats d'aquesta extensa i original recerca, en un llibre titulat *The expression of Personality*.⁸ A més a més, aquest treball li havia de permetre fer compatible la seva inquietud per la psicologia amb altres interessos personals relacionats amb l'antropologia, l'art, la religió i la mitologia, segons es pot comprovar amb una simple mirada a la seva extensa obra publicística.

Així, la dècada dels anys trenta comença per al jove Wolff plena de bones perspectives. Publica els seus treballs realitzats a l'Institut de Berlín en revistes alemanyes i angleses;⁹ llegeix l'obra de Freud, Wundt, Husserl i els pragmatistes nord-americans; assisteix a congressos i s'interessa per les implicacions psicològiques de la simbologia religiosa, les arts figuratives o la imatge del cos. Aquestes bones perspectives, però, contrastaven amb les notícies poc tranquil·litzadores per als jueus que esquitxaren el dia a dia de la societat alemanya durant els darrers anys de la República de Weimar. Els atacs nazis a l'Institut de Psicologia de Berlín i la mort de Lipmann, el seu director, aconsellaven la fugida immediata.

Els seus mestres, principalment Wertheimer i Köhler, juntament amb Koffka i Lewin, són ben rebuts per la Universitat nord-americana com a principals representants de la psicologia de la *Gestalt* que eren. Per la seva banda, Wolff, encara que hauria desitjat acompanyar els que havien estat els seus professors i establir-se als Estats Units, es mostra realista i valora diverses alternatives, entre les quals es troba Barcelona. Sens dubte els seus mestres havien preparat aquest destí que,

8. W. WOLFF, *The expression of Personality*, 2a ed., Nova York, Johnson Reprint Corp., 1971 (1a ed., Nova York, Harper, 1943). L'aparició d'aquest text venia precedida de la publicació d'un bon nombre d'articles sobre el mateix tema. Cal considerar aquesta obra com la més important del psicòleg berlinès, encara que a Europa és pràcticament desconeguda.

9. Algunes publicacions de Wolff anteriors a la seva arribada a Barcelona, que mostren la intensitat i l'orientació de la seva recerca són: «Der griechische Narzissismus», *Zentralblatt für Psychotherapie*, núm. 3 (1930), p. 464-481; «Experimentelle Persönlichkeitsdiagnostik» (I i 2), *Zentralblatt für Psychotherapie*, vol. IV (1931), p. 600-622 i 659-679; «Selbstbeurteilung und Fremdbeurteilung im wissentlichen und unwissentlichen Versuch», *Psychologische Forschung*, núm 15 (1932), p. 251-328; «The experimental study of forms of expression», *Character and Personality*, vol. II (1933), p. 168-176; «Involuntary self-expression in gait and other movements», *Character and Personality*, vol. II (1933), p. 328-244.

entre altres circumstàncies,¹⁰ s'acomodava perfectament a les seves expectatives de recerca. Efectivament, la rellevància de Mira en els cercles de la psicologia i la psiquiatria internacionals no passava desapercebuda a Alemanya. A més, Mira havia traduït la *Psicologia per a mestres* d'Otto Lipmann, responsable del Laboratori de Psicologia Aplicada de Berlín,¹¹ i havia coincidit amb ell a la II Conferència Internacional de Psicotècnia, celebrada a Barcelona en 1926. També la relació de Mira amb Wolfgang Köhler era fluida, ja que havien compartit més d'una tribuna.¹² El contacte de Mira amb aquest grup de psicòlegs de la Universitat de Berlín, el pes internacional dels treballs de l'Institut de Barcelona i la coincidència d'interessos per a la investigació van determinar, sens dubte, que finalment Wolff s'instal·lés com a refugiat polític a Barcelona.

10. Una d'aquestes circumstàncies —pensem que determinant— és que Wolff havia conegut Mira l'any 1932 a Copenhaguen en el transcurs del X Congrés Internacional de Psicologia, on havia acudit acompanyant el seu mestre W. Köhler en representació de la Universitat de Berlín. Wolff hi va participar amb una comunicació sobre les seves recerques relacionades amb la caracterologia, titulada «Experiments in Characterology», tot cercant ja els lligams entre la psicologia experimental i la psicologia del subconscient. Per la seva banda, Mira, que va llegir una comunicació titulada «A New Method of Controlling the Degree of Sincerity of Evidence», va rebre l'encàrrec d'organitzar i presidir l'XI Congrés Internacional de Psicologia, que hauria de celebrar-se a Madrid en 1936. Tota aquesta informació la recull Wolff en una extensa crònica d'aquest congrés publicada el mateix any de 1932; vegeu W. WOLFF, «The Tenth International Psychological Congress», *Journal of Personality*, vol. 1, núm. 2 (1932), p. 152-161. Pot ser interessant recordar en aquest punt que el mencionat XI Congrés Internacional de Psicologia que havia de reunir-se a Madrid en 1936 no es va poder dur a terme a causa del clima bèl·lic que patia Espanya en aquells moments. Emili Mira, José Germain i Mercedes Rodrigo dirigien els preparatius de la magna reunió, però no va poder ser. La solució va venir de la mà d'Henry Piéron, secretari permanent del Comitè Internacional dels congressos de psicologia, que va aconseguir reunir el Congrés a París un any després. En la sessió d'obertura, Claparède va mostrar el seu agraïment a Mira i col·laboradors, que tenien bona part de la feina feta, tot mostrant el seu desig de reunir-se a Madrid en temps de pau. També es va aprovar enviar un telegrama al professor Mira amb el text següent: «Congreso Psicología lamenta vivamente ausencia causada por dolorosos acontecimientos de España. Oficina Congreso»; vegeu H. PIÉRON i J. MEYERSON (ed.), *Onzième Congrès International de Psychologie: Paris, 25-31 juillet 1937: Rapports et comptes rendus*, Agen, Imprimerie Moderne, 1938, p. 539.

11. O. LIPMANN, *Psicología para maestros*, Madrid, Publicaciones de la Revista de Pedagogía, 1924. La referència de l'original en llengua alemanya: *Psychologie für Lehrer*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1920.

12. Köhler havia participat en 1927 en un cicle de conferències que, patrocinat per la Diputació de Barcelona, havia tingut lloc a l'Escola del Treball. Van acompanyar Köhler a la tribuna els professors Michotte i Piéron, de les universitats de Lovaina i París, respectivament. La transcripció de les conferències es pot consultar a l'òrgan de l'Institut, que per aquelles dates funcionava com a annex de l'Escola del Treball (*Anales de la Sección de Orientación Profesional de la Escuela del Trabajo*, any III, núm. 3 (1930), monogràfic). Al marge de la trobada de Barcelona, Wolfgang Köhler i Emili Mira havien coincidit l'any 1932 al X Congrés Internacional de Psicologia, i, un any més tard, a la Reunió Anual de l'American Society for the Advancement of Science (secció de psicologia), juntament amb W. Spearman i Henry Piéron.

D'altra banda, cal dir que d'entre les noves institucionalitzacions que va produir l'higienisme espanyol de començaments del segle xx, l'Institut Psicotècnic de Barcelona és indubtablement la institució que amb el temps havia de tenir una major repercussió. Efectivament, l'equip de l'Institut —liderat primer per Ruiz Castella i, posteriorment, per Mira— va organitzar dues conferències internacionals de psicotècnia (la segona i la sisena), i, des de la seva fundació, l'any 1918, la Secció d'Orientació de l'Institut —impulsada sempre directament o indirectament per Mira— no interromp l'ampliació de la seva àrea d'influència.

Val a dir també que en l'evolució intel·lectual de Mira durant aquest període era ja evident la seva preferència per l'escola d'orientació alemanya.¹³ Efectivament, el pragmatisme de Mira (altres parlen d'eclecticisme) li havia portat a identificar-se amb els postulats de la psicotècnia alemanya, que cercava els efectes

13. La diversificació de les vies per a la recepció espanyola dels nous corrents de la psicologia i la pedagogia europees havia estat obra, principalment, dels institucionistes, que havien propiciat viatges d'estudis de psicòlegs i pedagogs a través de la Junta para la Ampliación de Estudios (JAE) cap als principals centres de la naixent psicopedagogia europea i nord-americana. La universitat alemanya, diversa quant al posicionament envers l'experimentació i el positivisme, va ser un dels punts preferents de destacats pedagogs, psicòlegs, metges i filòsofs espanyols, que van trobar en les institucions alemanyes resposta a les seves inquietuds intel·lectuals i de recerca. La via alemanya tenia, a més a més, una xarxa d'institucions que impulsaren l'intercanvi cultural germanoespanyol, en algun cas des dels anys finals del segle xix. En aquest sentit cal citar, per part espanyola i juntament a la JAE, el Comitè Hispano-Alemán, l'Institut d'Estudis Catalans, la Residencia de Estudiantes o el Centro de Intercambio Intelectual Germano-Español; i pel que fa a la part alemanya, la Görres-Gesellschaft, l'Ibero-Amerikanischen Institute, la Deutsch-Spanische Gesellschaft o la Deutsch-Ibero-Amerikanische Ärzteakademie. La presència a Alemanya de conferencians, traductors, estudiants o investigadors espanyols com ara Ramón y Cajal, José Ortega y Gasset, Luis Simarro, Ramon Turró, Manuel B. Cossío, Emili Mira, Juan Vicente Viqueira, María de Maeztu, Ángel Garma, Lorenzo Luzuriaga, José Germain, Mercedes Rodrigo, Domingo Barnés, Joan Llongueras, Luis M. Hoyos, José Ontañón, Rodríguez Lafora, Pere Rosselló, Rosa Sensat, Fernando de los Ríos Urruti, Ramon Sarró, etc., i la presència a Espanya de personatges de la cultura germana, principalment filòsofs, psicòlegs i pedagogs, donen testimoni de l'eficàcia d'aquesta xarxa d'institucions encarregades de l'intercanvi cultural germanoespanyol, i de la consolidació d'aquesta via d'intercanvi —certament asimètrica—, que va influir de manera tan decisiva en la construcció de l'entorn psicopedagògic entre nosaltres ja des de l'entronització del krausisme de la mà de Julián Sanz del Río. Destacable en aquest punt és l'evolució d'alguns dels viatgers espanyols, que com a conseqüència d'aquella rica diversitat que ofería la universitat alemanya envers els nous corrents de la psicologia i la pedagogia, tornaven de la seva estada amb nous referents que enriqueixen o variaven substancialment la seva orientació intel·lectual o de recerca. En aquest sentit és exemplar la trajectòria del català Joan Roura-Parella, que després d'estudiar amb Cossío, Simarro o Piéron, semblava que la seva carrera es consolidaria com a psicopedagog orientador. Però estudiant a Berlín, va prendre contacte com a alumne, entre d'altres, amb Köhler i Spranger, autors que havien de marcar significativament l'orientació definitiva de la seva obra en l'intent de definició de la pedagogia com a ciència de l'esperit; vegeu E. COLLELDEMONT i C. VILANOU (ed.), *Joan Roura-Parella en el centenari del seu naixement (1897-1983)*, Barcelona, Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, 1997.

pràctics de l'aplicació de la tecnologia psicofisiològica al món del treball, sense donar l'esquena als treballs dels psicòlegs americans i russos, tot considerant també a francesos, belgues i ginebrins. D'altra banda, el patrimoni fundacional de l'Institut català, en el sentit d'establir relacions entre l'orientació professional i l'escola, explica la gradual però imparable presència de l'orientació fora de l'Institut, a les escoles d'estiu, a les publicacions psicopedagògiques i en molts centres educatius de Barcelona, on es posa en pràctica la preorientació professional.

A partir de les noves perspectives que es plantegen amb la instauració de la Segona República, Mira havia continuat estenent el seu camp d'influència a nous centres de formació pedagògica, com la Normal de la Generalitat i el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. És d'aquesta manera com s'inicia la fèrtil col·laboració de Mira amb el filòsof Joaquim Xirau; una col·laboració que afavorirà la participació i l'intercanvi entre els professors de la Secció de Pedagogia i els integrants més destacats de l'Institut.¹⁴

Aquesta presència interdisciplinària, que a la Barcelona d'aquest període republicà es pot veure a les escoles d'estiu, als cursos de formació de l'Institut, als cursos del Seminari de Pedagogia, als cursos de la Facultat de Medicina, a l'Institut Pere Mata de Reus o a les pàgines de la *Revista de Psicologia i Pedagogia*, aquesta presència interdisciplinària —diem— es conformava com a espai de coneixement en el qual tothom es beneficiava d'una rica infraestructura institucional i de les encertades propostes d'Emili Mira, l'home que, en la seva avinença amb Joaquim Xirau, va tenir l'encert de generar un ambient intel·lectual i científic en uns moments veritablement significatius i amb una rellevància tal que, posteriorment, algú va gosar comparar-lo —pensem que encertadament— amb el que es produí a la Viena d'entresegles.

Així doncs, quan Werner Wolff arriba en 1933 a Barcelona es troba no només una interessant xarxa d'institucions en les quals podia treballar, sinó també equips consolidats de metges, psicòlegs, filòsofs i pedagogs, col·laboradors de Mira en les seves investigacions relacionades amb la psicoanàlisi, la psiquiatria infantil, la psicotècnia, la psicologia del treball, la psicopedagogia, i tota la recerca relativa a la

14. Aquesta orientació psicològica i pedagògica configura Emili Mira com un dels referents indiscutibles d'aquella primera fonamentació de l'entorn psicopedagògic que prenia forma a tot Europa i Amèrica durant aquestes primeres dècades del segle xx. Sobre la fonamentació de l'entorn psicopedagògic, vegeu Á. C. MOREU i R. BISQUERRA, «Los orígenes de la psicopedagogía: el concepto y el término», *Revista Española de Orientación y Psicopedagogía*, vol. XIII, núm. 1 (2002), p. 17-29; també Á. C. MOREU, «La fundamentación contemporánea del discurso psicopedagógico», *Historia de la Educación: Revista Interuniversitaria*, núm. 21 (2002), p. 105-116. I sobre la rellevància de Mira en la construcció del discurs psicopedagògic, vegeu C. VILANOÚ (coord.), *Emili Mira: Els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*, Barcelona, Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, 1998.

psicomioquinesi, que devia interessar molt especialment al jove investigador berlinès. Concretament aquesta última parcel·la, que uns quants anys més tard es concretarà en el psicodiagnòstic mioquinètic, ha esdevingut sens dubte una de les aportacions més conegudes de Mira al món de la psicologia. A més a més, Wolff es va trobar a Barcelona amb un grup d'investigadors estrangers, en molts casos refugiats polítics com ell; és el cas d'Alfred Strauss, Sandor Eiminder i A. Chleusebaigue.¹⁵

Col·laboració de Werner Wolff amb Emili Mira i el seu equip a Barcelona

L'òrbita del doctor Emili Mira era ja quasi inabastable en el moment de la incorporació de Werner Wolff al seu equip. Però, enmig d'aquesta estructura complexa d'institucions, d'equips de recerca i relacions internacionals que Mira patronejava ja des d'abans d'accedir a la direcció de l'Institut Psicotècnic, es podia veure un doble ancoratge que ordenava la seva trajectòria reflexiva i investigadora, i que es basa, primer, en l'anàlisi de les emocions a partir del nivell d'equilibri o conflicte observable entre el conscient i el subconscient (psicoanàlisi),¹⁶ i segon, en la convicció que existeix base suficient per a la investigació del principi que afirma que tots els moviments executats pel subjecte contenen un efecte mecànic junt a una significació peculiar de la personalitat (psicomioquinesi).¹⁷ En aquest sentit, l'arribada de Wolff a l'Institut Psicotècnic constitueix

15. Alfred Strauss va arribar a Barcelona l'any 1933. Professor a la Universitat de Heidelberg i col·laborador de Hanselmann al Seminari de Pedagogia Terapèutica de Zuric, Strauss és autor d'una *Introducción al estudio de la pedagogía terapéutica* (Barcelona, Labor, 1936), la primera monografia espanyola de l'especialitat. Strauss va romandre al costat de Mira fins a l'any 1937, en què decideix continuar el seu exili als Estats Units. Pel que fa al doctor Sandor Eiminder, paidopsicoanalista jueu hongarès, va treballar amb Mira principalment a l'Institut Pere Mata de Reus. Refugiat polític com Strauss i Wolff, Eiminder havia format part de l'equip d'August Aichhorn, psicoanalista austríac organitzador d'una xarxa de consultoris pedagògics i autor l'any 1925 d'un llibre titulat *Verwahrloste Jugend* (Joventut desemparada), prologat per Freud i fonamental per a l'estudi de les relacions entre psicoanàlisi i educació. I pel que fa a A. Chleusebaigue, a Alemanya desenvolupava el seu treball a l'Escola Politècnica de Berlín, i és autor d'un llibre titulat *Psicología del trabajo profesional*, editat per Labor en 1934. Per a una informació més acurada d'aquests refugiats polítics es pot consultar: Á. C. MOREU, «Psicopedagogia i medicina: El paper dels metges catalans en la primera fonamentació de l'entorn psicopedagògic», *Revista Catalana de Pedagogia*, vol. II (2003), p. 339-367.

16. E. MIRA, «Aplicaciones médicas y psicológicas del psicoanálisis», *Archivos de Medicina, Cirugía y Especialidades*, vol. XXV (1926), p. 249-256; E. MIRA, *La psicoanálisi*, 2a ed. corregida i augmentada, Barcelona, 1935, col·l. «Monografies Mèdiques».

17. E. MIRA, *Psicodiagnóstico miokinético (PMK)*, Buenos Aires, Kapelus, 1957, p. 19.

una aportació essencial —reconeguda pel mateix Mira— a la investigació psico-mioquínètica. Efectivament, la fonamentació teòrica que orientava la recerca d'ambdós científics tenia molts punts en comú. Wolff també volia demostrar la significativitat dels trets i les expressions corporals com a via d'entrada a l'inconscient per tal d'entendre les característiques de la personalitat del subjecte, coincidint amb Mira en el fet que l'espai no és neutre ni per a la mecànica ni per a la psicologia.

Com a docent a l'Institut Psicotècnic, Wolff va iniciar la seva activitat ja el primer any d'estança a Barcelona. Concretament va dictar un curs en sis lliçons durant el curs 1933-34, amb el títol «Els mètodes psicoexperimentals per a l'estudi del caràcter». També en aquest mateix curs va participar ja al programa de conferències que ordinàriament programava el Seminari de Pedagogia, juntament amb Jaume Serra Húnter, Eduard Spranger, Heinz Werner, Domingo Barnés, Lorenzo Luzuriaga i Alfred Strauss, entre d'altres. I com si volgués fer pública una carta de presentació de nouvingut, el primer volum de la *Revista de Psicología i Pedagogia* (1933) recull ja un article seu en el qual parla de la seva especialitat professional i dels seus plantejaments sobre la recerca en psicologia.¹⁸

Durant el curs 1934-1935, i presentat com a docent de l'Institut Psicotècnic de Berlín (que ja no existia com a tal segons explicàvem més amunt), Wolff va impartir el curs *La grafología como ciencia: La imagen en el escrito: Lo subconsciente en el experimento*.¹⁹ Els avenços en psicologia profunda i les possibilitats de l'experimentació amb les formes de l'expressió del cos permetien parlar amb una certa lògica d'una grafologia experimental i científica, ben allunyada de les elucubracions més intuïtives dels grafòlegs del segle XIX. El mateix es pot dir de la

18. En l'article que comentem, Wolff escriu: «¿Puede la caracterología encontrar una técnica para someter a experimentación las inclinaciones y los impulsos inconscientes de los hombres, o incluso sus vocaciones? Procediendo del campo de la psicología experimental, me planteé el problema de cómo se podía ligar el punto de vista de una psicología dinámica, que tuviese en cuenta los conflictos humanos, con los datos analíticos de la experimentación.» Vegeu W. WOLFF, «La orientación profesional y la psicología experimental profunda», *Revista de Psicología i Pedagogia*, vol. I, núm. 3 (1933), p. 322-327 (referència, p. 323).

19. En aquest cas podem consultar el programa del curs, publicat a *Revista de Psicología i Pedagogia*, vol. II, núm. 7 (1934), p. 344:

1. Sobre la grafología, criterios y tareas, sus fundamentos a demostrar experimentalmente.
2. El complejo psíquico en el escrito. El movimiento psicofísico.
3. La imagen de apreciación, la imagen de impresión y la imagen directriz de la persona.
4. Los recuerdos de infancia y la imagen desiderativa subconsciente en la escritura.
5. Examen del método grafológico, el problema del espacio y del tiempo —experimentos en estado hipnótico—; el fracaso de la grafología tradicional.
6. Ejemplos grafológicos.

caracterologia o la fisionomia tradicionals si es comparen amb les investigacions que duia a terme Wolff sobre la asimetria facial, per exemple.²⁰

L'última col·laboració de Wolff com a docent a l'Institut Psicotècnic barcelonès va ser la lectura de dos cursos: La caracterologia moderna i La interpretació científica dels somnis. Aquest últim curs sobre els somnis aprofitava les conclusions d'una de les seves primeres inquietuds intel·lectuals, la psicoanàlisi. En aquest context, Wolff havia participat activament des de 1933 en els seminaris que se celebraven a l'Institut Pere Mata de Reus, on s'analitzaven les incidències del tractament psicoterapèutic dels malalts, es practicaven anàlisis didàctiques i es reflexionava sobre les aportacions de Freud i altres psicoanalistes.

Un dels membres de l'equip de Mira amb el qual Wolff va mantenir una relació més estreta va ser Ferenc Oliver Brachfeld,²¹ psicòleg adlerià procedent d'Hongria, que participava també com a professor en els cursos de l'Institut Psicotècnic i en els seminaris de l'Institut Pere Mata de Reus. Després de la partida de Wolff cap als Estats Units, Brachfeld continuarà col·laborant amb Mira fins al 1939, en què el nou règim franquista decideix el tancament definitiu de l'Institut Psicotècnic. Després de diversos intents infructuosos per continuar amb els treballs de la psicoteràpia analítica,²² Brachfeld optarà per emigrar a Veneçuela, on reprendrà els contactes amb el seu amic Werner Wolff en el si de la Societat Interamericana de Psicologia.

I pel que fa a la seva producció escrita, les publicacions de Werner Wolff durant aquest període es concentren principalment a la *Revista de Psicologia i Pedagogia*, amb tres articles. Al primer, del qual ja hem fet esment (vegeu nota a peu de plana núm. 18), enuncia les possibilitats d'utilització de la psicologia experimental profunda en l'orientació professional. El segon exposa els resultats d'un estudi caracterològic realitzat amb aprenents catalans.²³

20. A Barcelona, Wolff ja experimentava amb les meitats facials. Tallava el negatiu de la imatge frontal del rostre en dues meitats, dreta i esquerra, i, amb la tècnica del mirall, recomponia el rostre però amb les dues meitats dretes o les dues esquerres. De la seva experimentació va concloure que el costat esquerre és més fàcilment reconegut per la persona, ja que representa el desig inconscient (the «wish face»), mentre que el costat dret representa l'expressió habitual que conscientment vol mostrar la persona (the «public face»). Vegeu W. WOLFF, «Wish Image and Fear Image», *Ciba Symposia*, vol. VII, núm. 1/2 (1945), p. 15-25.

21. Sobre l'etapa barcelonina de Brachfeld, vegeu J. V. IBARZ i M. VILLEGAS, «Ferenc Oliver Brachfeld (1908-1967): Un psicòleg húngaro en Barcelona», *Revista de Historia de la Psicología*, vol. XXIII, núm. 3-4 (2002), p. 265-276.

22. En acabar la Guerra Civil, Brachfeld es mou a Barcelona amb un grup de metges que es reuneixen per estudiar la teoria psicoanalítica tot buscant la seva aplicació com a psicoteràpia grupal. Aquests metges es van integrar dins d'una societat cultural quasi clandestina anomenada Erasme, on es van constituir com a secció amb el nom de Centre d'Estudis Psicoanalítics.

23. W. WOLFF, «Estudi caracterològic de l'aprenent català mitjançant el qüestionari íntim de l'Institut Psicotècnic», *Revista de Psicologia i Pedagogia*, vol. III, núm. 11 (1935), p. 335-350.

I amb relació al tercer article, Mira, traductor del text redactat originàriament en alemany, aclareix en una breu introducció que es tracta del «resum d'una voluminosa obra que el nostre col·laborador, el psicòleg berlinès Werner Wolff, ha escrit durant la seva estada a Barcelona». El seu títol és «Una nova teoria de la vida simbòlica»²⁴ i constitueix la primera aportació important de Wolff en el camp de l'etnopsicologia. El text, extens (seixanta-una pàgines) i acompanyat de més d'un centenar d'il·lustracions, continua reflexionant sobre les grans preguntes que molts anys abans ja havia enunciat Wundt a la seva *psicologia dels pobles*.²⁵ Altres obres de temàtica etnopsicològica apareixeran posteriorment amb un valor i una repercussió desiguals.

Juntament amb els articles publicats a la revista de Mira i Xirau, Wolff intentava mantenir oberts els contactes amb Alemanya²⁶ i establir-ne de nous amb l'Amèrica del Nord. Així va arribar el dia en què, enmig de les notícies inquietants que venien d'Alemanya i d'altres països amb una creixent presència feixista, i les que es generaven a Espanya a causa dels desastres d'una llavors incipient Guerra Civil, va esdevenir la possibilitat del trasllat cap als Estats Units.

Final d'etapa. De Barcelona a Nova York

Exactament, la incertesa que produïa ser un refugiat polític que vivia en un país que s'enfonsava a causa de la Guerra Civil de 1936 es compensava amb la perspectiva que per a Wolff significava finalment complir el seu desig i viatjar als Estats Units com a becari de la Josiah Foundation. Ja no tornaria mai més a Europa, ja que va aprofitar l'estada i va ser acceptat com a professor ajudant al Vasar College, on va romandre fins a 1940. A Barcelona, però, havia deixat una empremta difícil d'esborrar en la ment de tots els que el van conèixer, els quals, molts anys després, encara el recordaven a les seves cròniques i memòries com un jove treballador, original en les seves aportacions i sempre amb la càmera fotogràfica a l'espatlla per retratar els rostres de tots els que es creuaven en el seu camí, tant si eren malalts com companys o amics.²⁷

24. W. WOLFF, «Una nova teoria de la vida simbòlica», *Revista de Psicologia i Pedagogia*, vol. iv, núm. 13 (1936), p. 1-61.

25. W. WUNDT, *Elementos de psicología de los pueblos: Bosquejo de una historia de la evolución psicológica de la humanidad*, Madrid, Daniel Jorro, 1926.

26. Fins i tot li van publicar algun article; vegeu W. WOLFF, «Ein Forschungsbericht. Grundlegung einer experimentellen Tiefenpsychologie», *Imago*, núm. 6 (1934), p. 112-133.

27. En aquest sentit cal remarcar el cas de Mira, que encara que el considerava un adolescent (potser no era conscient que només es duïen vuit anys de diferència en l'edat), no dubtà a reconèixer —ja ho hem dit— la valuosa aportació dels treballs de Wolff en el procés de construcció del seu diagnòstic

La dècada dels anys quaranta Wolff aconsegueix una plaça de professor a l'emblemàtic Bard College de Nova York, una institució líder en educació progressista, que acull per aquestes dates com a professors emigrants distingits d'una Europa en guerra. Així, juntament amb Wolff, s'incorporen al claustre del Bard College, entre d'altres, el pintor Stefan Hirsch, el músic Emil Hauser, col·laborador de Pau Casals, o el filòsof Heinrich Bluecher, marit de Hannah Arendt.

A l'estabilitat professional i intel·lectual va seguir l'estabilitat familiar, gràcies al matrimoni amb una concertista de piano, amb la qual va recórrer tot Amèrica. Continuaran les publicacions, algunes ben controvertides, i les iniciatives ambicioses, com la primordial participació en les gestions que van donar com a resultat la fundació a Mèxic de la Societat Interamericana de Psicologia. Però serà en un altre article on tractarem de la intensa activitat professional i publicística d'aquest controvertit psicòleg durant la seva etapa americana, certament breu, ja que un infart, efecte sens dubte d'una existència plena de llums i tragèdies, li tragué la vida l'any 1957, en la plenitud de la seva maduresa intel·lectual i vital.

mioquinètic. Concretament, Mira va escriure: «También me di cuenta de la mayor constancia de los resultados obtenidos con la mano menos dominada por el sujeto. El Dr. Werner Wolff estaba trabajando entonces en mi Instituto, y ello me permitió relacionar este hecho con su propio descubrimiento, de que toda la mitad izquierda del cuerpo (excepto en los zurdos) expresa mejor la vida inconsciente, en tanto la derecha está más en relación con la vida consciente y por ello es más variable»; vegeu E. MIRA, *La psiquiatria en la guerra*, Buenos Aires, Médico Quirúrgica, 1944, p. 132. D'altra banda, els psicoanalistes (Tosquelles, Eiminder, etc.) que treballaven a l'Institut Pere Mata encara recordaven —i havien passat dècades— les assenyades aportacions de Wolff, que, com a bon gestaltista, recomanava tenir en compte el context en el qual es movia el malalt i no només les seves verbalitzacions.